

Háding-Hidas Márk

Bihari történet a Dunántúlról*

„Miért haragszol ifjúi bevünkre,
Tanítva, hogy szeretni lébaság?”
(Schiller)

Előszó

Dolgozatomban a Hajdú-Bihar megyei Derecske és a Tolnai megyei Györköny 1945-ben kényszerűségből kezdődött közös történetének kezdeteit tárom fel. Mindkét település érintettjei részéről felmerülhet a kérdés, hogy mennyire ismerik a II. világháború után Györkönyben történtek részleteit. A szakirodalom vonatkozó megállapításaival, a korabeli sajtóból vett idézetekkel, valamint a szemtanú emlékezők hangfelvételen rögzített, majd írásban szerkesztett vallomásaival próbálok meg választ adni.

Történeti bevezetés

Egy újságíró egyszer így fogalmazta meg a Mezőföldi falu történetének lényegét: „A telepítés mindenbogyan a legfontosabb kifejezés Györköny újkori történelmében, csak éppenséggel kétféle kicsengéssel.”¹ Ismerjük a források szomorú közléseit, melyek Tolna megyének a törökök kivonulását és a felszabadító harcokat követő pusztulását ismertetik. Számos, egykor népes település nevét ma már csak dűlőnevekként találjuk a térképeken. Györköny is majdnem erre a sorsra jutott. Valaha népes és módos mezőváros volt, de az 1700-as évek elejére ugyancsak elnéptelenedett. A pusztaságot Meszlényi János telepítette be újból nyugati magyar és hansági német jobbágysokkal. A magyarok elköltöztek, az itt maradt családok mellé szintén német jobbágysok érkeztek több hullámban Németország különböző vidékeiről.² A XVIII. század közepétől 1945-ig Györköny német nemzetiségű falu volt. A demográfiai folyamatok témánkat érintő következményeiről megállapítható, hogy a falu művelhető földjei éppen el tudták tartani a lakosságot, továbbá Györköny idővel túlnépesedett.³ Györköny paraszti társadalma a Horthy-korszakban már olyan modern szociális problémákkal találkozott, melyekből többen a tengerentúlra és a fővárosba való vándorlásban keresték a kiutat. Egy helyi sváb asszony, aki diákkorában a háború előtt családjával Budapestre költözött, így emlékezett:

* A tanulmány a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára 2018. évi honismereti-helytörténeti pályázatán 3. helyezést elért pályamű átdolgozott változata. A németek és magyarok györkönyi történetét Horváth Sándor gyóni kisgazdának ajánlom.

¹ Ordas 1992. 15.

² Szita 1996.

³ Brunn 2012. 45.

„A '30-as években nagyon szegények voltak falun, nemcsak itt Györkönyben. Hiába volt búza és bor, nem lehetett eladni. A megélhetés megvolt, de szegény volt mindenki, és már nagyon sokan éltek itt a kitelepítés előtt. Édesapám '35-ben Budapestre ment dolgozni készpénzért. Mi '38-ban mentünk utána.”⁴

Derecske szegényparaszti társadalma is a föld- és munkanélküliségből fakadó, egyre komolyabb megélhetési gondokkal küzdött a két világháború közötti években. A tiszántúli agrárproletár létre így emlékezett egy Derecskéről Györkönybe lánykorában került asszony:

„Szegény parasztsaládból valók vagyunk. Apám a Morgó-tanya aratójaként, annak a részeseiként a harmadért kapálta a kukoricát. Anyám mosni, vasalni járt a gazdagokhoz, zsidókhoz is, ahol sokan voltak gyerekek, így tudott segíteni apámnak. Szegények voltunk, az biztos, de nem mondhatom azt, hogy rosszul éltünk, mert dolgoztunk.”⁵

Közben helyesen ismerte fel az ellenzéki értelmiség a két világháború közötti időszak millió szegényének szociális terheit. Dicséretes, hogy a Horthy-korszak kockázatos – karriert, jó hírnevet és szabadságot veszélyeztető – fórumán bátran szóltak a magyar társadalmat sújtó problémákról. Sajnálatos azonban, hogy a későbbi kitelepítés végrehajtói számára egyúttal a „svábozás” elméleti alapjait is előkészítették a földdel rendelkező németek és a birtok nélküli vagy törpebirtokos magyarok közötti ellentét kiélezésével. Magát a kitelepítést nemhogy nem elleneztek helyes felismeréseiken nyugvó elveik szerint, hanem támogatták. Pedig a hazai németekre is igaz Vargha Károly – egy másik politikai rendszerben szintén bátor – megállapítása, hogy az ország németiségén belül is jellemzőek voltak a szociális különbségek.⁶ A jó módúnak általánosított magyarországi német közösség is jól ismerte a nélkülözést és a küzdelmeket, hiszen az ő számukra is hasonlóan fontos lett volna a földosztás és bármilyen más, átfogó (pl. közegészségügyi, oktatási) reform korábbi véghezvitele.

Földreform

A Magyar Közlöny 1945. március 18-i, 10. számában jelent meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a földreformról,⁷ melyet később „*demokratikus agrárforradalomként*” is említettek. A magyar belpolitika koalíciós időszakában mérsékeltabb és radikálisabb vélemények szerint képzelték el a földreform megvalósítását. Derecskén a Járási Nemzeti Bizottság már bő egy hónappal a földreform hivatalos kihirdetése előtt szorgalmazta, hogy jöjjenek létre a földigénylő bizottságok a helyi mezőgazdasági dolgozók érdekeinek képviseletére.⁸ A földreform-rendelet megjelenésekor a Dunántúlon még éppen átvonult a front, de a Tiszántúlon már elkezdhatték megalakítani a földigénylő bizottságokat.⁹ A rendelet derecskei végrehajtására vonatkozó iratokból idézem: a „*Morgó-pusztát a bizottság*

⁴ P. É. közlése, 2016. A szerző szemtanú emlékezők közreműködésével 2016-ban gyűjtött, hangfelvételen rögzített, később írásban szerkesztett vallomások. Köszönet illeti az emlékek megosztásáért és a közlés engedélyezéséért P. É.-t †, Sz. R.-t, Sz. I.-t, B. Zs.-t, H. Zs.-t és P. Á.-t †

⁵ B. Zs. közlése, 2016.

⁶ Vargha 1969. 6.

⁷ Tóth 1993. 51.

⁸ Kovács 1970. 51.

⁹ Uo.

a 600/1945. Me. rendelet 12. § 3. bekezdése és a 46. § 2. bekezdése alapján teljes egészében igénybe kívánja venni.”¹⁰ A Húszt óra c. Sánta-mű és a kisregény alapján forgatott Fábri-film földosztást bemutató jelenetere jellemző izgalmakat idézi fel Gerő János emlékezése: „A nagybirtok, a Morgó elkobásával mindenki egyetértett. [...] Akadt ugyan egy-két aggódó hang: »mi lesz, ha visszajönnek az urak?« [...] Még aki félt, az is jelentkezett igénylőnek, mert attól tartott a nagy nyűgös láttán, hogy végül is kimarad az osztásból. A gond inkább az igénybe vehető föld korlátozott mennyisége volt. Akármilyen igazságosan akarták elosztani a nagybirtokokat, előre látni lehetett: sok családnak el kell települnie a faluból, ha újgazda akar lenni. [...] Nem egyszerűen földreform történt, hanem agrárforradalom”.¹¹ Témánk vonatkozásában a magyar belpolitikában végül radikális irányzat győzött: megszűntek a nagybirtokok.¹² A korabeli sajtóban jellemzően kritikátlan, magasztaló hangnemben született cikkek olvashatók, melyek a földreform eredményeit nem szakmai szempontból és nem önmagukban értékelték. Az újságírók inkább az előző korszak és kormányok mulasztásainak fényében, a „grófok és bárók” ellen aratott kárörvendő győzelem mámorában hirdették a szegényparaszток eljövendő reményeit – a pártok eközben pedig az ő szavazataikra, politikai támogatásukra pályáztak: „A magyar földnek ezeket az elesetteit a demokrácia szabadította fel szomorú sorsukból és a tavaly végrehajtott földreform fejezte be a jobbágyfelszabadítást.”¹³

Egy 1955-ben, Derecskével kapcsolatban írt riportban olvasható, hogy a „szegényparasztság sorsa igazában csak a földosztás után és a szocialista építés megkezdésével vett fordulatot. Akkor [...] születtek olyan munkalehetőségek, amelyek tisztességes megélhetéshez juttatták a szegényparasztságot.”¹⁴ Egy 1947-ben megjelent írás azonban már jóval józanabban értékeli a földreform eredményeit: „Kétségtelen, hogy hazánk történetében nem sok ilyen fordulópon van, mint amit mi megéltünk. [...] A változás legközvetlenebbül parasztságunk legszegényebb rétegét, a földnélkülieket, a nincsteleneket érintette. Ők kapták meg az úri hatalom gazdasági alapját: a földet s nincs többé az az erő, ami kimozdította őket belőle. [...] a telepítés kérdése még a földreformnál is bonyolultabb. A föld jóval kevesebb, semhogy minden települni vágyót ki lehetett volna elégíteni.”¹⁵

Ebből következett, hogy az „országban belüli egyenetlen birtokmegosztás és a nagyszámú igénylő miatt a rendelkezés lehetővé tette azoknak a földigénylőknek az ország más területeire való szervezett áttelepülését is, akiknek igényeit saját lakóhelyükön nem tudták teljesíteni.”¹⁶

A témával foglalkozó szerzők megkülönböztetik az egyéni és a csoportos telepítéseket. Györköny és Derecske közös történetében természetesen az utóbbinak körülményeit kell megvizsgálnunk. A csoportos telepítések folyamata a helyi Földigénylő Bizottságok és az Országos Földbirtokrendező Tanács működésével függött össze.¹⁷ Egy 1970-ben megjelent tanulmány szerint Bihar megyében „[...] az összes földigénylők száma 28 223 fő volt, de földet csak 24 326 személy kapott.”¹⁸

Kiderült, hogy helyben és a megyében nem lehet minden igénylőnek földet biztosítani, ezért az ország más területére való áttelepülést ajánlották. A helyi és megyei földosztásból,

¹⁰ Somlyai 1965. 277.

¹¹ Gerő 1980. 7.

¹² Uo.

¹³ Szakáll 1946. 5.

¹⁴ Horváth 1955. 2.

¹⁵ Sz. B. 1947.

¹⁶ Tóth 1993. 52.

¹⁷ Füzes 1990. 15.

¹⁸ Kovács 1970. 51.

az egyéni telepítésből kirekedt, és az elvándorlás kihívásaira vállalkozó családokat késő nyáron és ősszel vonatok szállították a nyugati területekre.¹⁹ Néhány száz család útra ke-
lése távoli, kisebb lélekszámú falvak felé helyben jelentős demográfiai változásokat ered-
ményezett. A szakirodalom is megemlíti, hogy a csoportos telepítések híre toborzás révén
jutott el az érdeklődőkhöz.²⁰ Egy derecskei származású asszony, aki fiatal felnőtt korában
érkezett Györkönybe, így emlékszik:

*„Mi nem kaptunk földet Derecskén, mert nem volt ott annyi föld. Akkor szegény anyám egyedül
volt két nővéremmel, öcsémekkel és velem. Azt mondták, hogy próbáljunk meg eljönni Györkönybe, mert
üres ez a falu, nincs, aki etesse a jószágokat. Anyám talán a dobostól tudta meg. Be kellett menni a
községházára. Ott lehetett feliratkozni, hogy el akarunk-e jönni vagy nem. Csak azok mentek el, akik
akartak, nem volt kötelező.”*²¹

A dobolás konkrét emlékét pedig egy Berettyóújfalun született asszony idézi fel, aki
Derecskéről került Györkönybe, ahol szintén bihari származású férjével 1947 őszén kö-
tött házasságot:²²

*„Amikor a háborúnak vége lett, elmenekültek az uraságok. Elhordtak mindent, ott maradt a
birtok és az a sok cselédember munka nélkül. Emlékszem, jött a kisdobos. Dobolták, hogy üresen áll
egy falu, mert onnét Németországba viszik el a sváb családokat, kitelepítik őket. Mondták, hogy jelent-
kezzünk a tanácsháznál, ha akarunk lakást, és töltsük be a falut.”*²³

Az utókor gondolkodója eltöprenghet azon, vajon valóban sikerült-e új életet kezdeni
a telepeseknek, és azon, hogy miként lehetett volna helyes és igazságos a földreform vég-
rehajtása. A nagybirtokok felosztása végül nem csillapította a földéhséget. A magyar po-
litikusok és értelmiségiek akkori megszólalásai alapján azonban egyre nyilvánvalóbb volt,
hogy egy bűnösnek ítélt nemzetiség kárán orvosolják majd az évtizedes, talán évszázados
sérelmeket és nélkülözéseket olyan politikai intézkedésekkel, melyek az álnaivitás és a
megtévesztés mozzanatát sem nélkülözték.

Vertreibung

A második világháború utolsó hónapjaiban tehát már nemcsak a reformok szükséges-
ségében volt konszenzus, hanem – a szociáldemokratákat kivéve²⁴ – a hazai németiség
kollektív bűnösségének elvével megindokolt kitelepítésében is.²⁵ Érdekes áttekinteni a
korabeli sajtó oldalait: miként tájékozódhatott a közvélemény a németek ügyéről? Elkép-
zelhető, hogy a sorsfordító időkben a Szabad Népből közölt Nagy Imre-nyilatkozat is
véleményformáló ítélet volt:

*„A reakció támasza a svábság. Mi tudjuk, hogy ezeknek kitelepítésével a demokrácia jelentős mér-
tékben megerősödik.”*²⁶

¹⁹ Somlyai 1965. 73.

²⁰ Tóth 2006. 9.

²¹ B. Zs. közlése, 2016.

²² Györkönyi polgári házassági anyakönyvi másodpéldány. 1947/26. sz. bejegyzés.

²³ Sz. I. közlése, 2016.

²⁴ Tóth 2006. 8.

²⁵ Mayer 2015.

²⁶ [szerző nélkül] 1946. 3.

A demokrácia ellenségeiként is emlegetett nemzetiségi kisebbséggel kapcsolatban pedig megkezdődhetett a történelemhamisítás is, melyet a mai napig komolyan kell vennünk. Nézzük, milyen hírekkel találkozhatott például az az egykori bihari cseléd, aki talán még soha nem találkozott korábban hazai némettel.

„A földreformmal kapcsolatban felvetődött egy olyan kérdés is, amelyet rendezniünk kell: a svábkérdést. [...] A svábság egy batyúval jött ide, egy batyúval is menjen. A svábok önmaguk szakították ki magukat az ország testéből [...] A svábokat ki fogjuk telepíteni. Távozzanak! [...] Tiszántúl föld nélküli zsellerei [...] elfoglalhatják a svábok földjeit.”²⁷

Voltak német telepesek, akik annak idején jelképes értelemben „egy batyúval” jöttek vallásüldözés, pazarló fejedelem, járvány vagy éhezés elől (talán felelősségre vonás elől is). Mások pedig valóban a gazdálkodáshoz szükséges tőkével érkeztek, melyet az utódok jó gazdasági érzékkel és makacs kitartással kamatoztatni tudtak.

Akadnak azonban sorok a magyar sajtótörténetben, melyek már nem az újságírás műfaját képviselik: egymással korábban nem ellenségeskedő közösségek iránt mesterségesen táplált félelmekre alapozott gyűlöletkeltő rémhírek. Az uszítás és bűnbakképzés nagyon szomorú tapasztalat, amely természetesen nemcsak a németekkel kapcsolatban történt meg.

„A magyar nép szemében a svábság mindig a szabadság örök ellenségét jelentette. A független és szabad Magyarország idegen zsandárait, akik mindig készek arra, hogy hátulról döfjenek tört a nemzet testébe. Századokkal ezelőtt már úgy telepítették őket ide, a zsiros, magyar fekete földekre, mint gyarmati népek közé a német hatalomvágy misszionáriusait. [...] A magyarság biztosította népi szabadságukat, ők segítették eltiporni a magyar nép szabadságát. [...] Zsiros, fekete földjük jó lesz a dolgozó magyar parasztságnak. Századokon át éltek bőségben rajta és a magyarságnak hazaárulással fizettek érte. Nemzeti ostobaság volna, ha akár csak egy könnyet is ejtenénk, amikor végleg és örökre elbúcsúznak tőlük.”²⁸

A györkönyi németek elődei is egy elpusztult falu első lakói voltak, újraalapítók: üszkös, mocsaras, magyar katonák által is felégetett tájak pionírjai. Velük, akikről a fenti szerző ír, kezdődött el ismét, és az ő idejüktől folyamatos települések, megyék és ország-részek népességtörténete. Elnéptelenedett, tönkretett vidékek földjét tették ismét művelhetővé. Őket érték ezek a vádak és a történeti igazságot teljesen megtagadó rágalmozások.

A németek „zsiros, fekete földjére” toborzott magyar földigénylők áttelepülését éppen a kollektív bűnösség alapján kitelepíteni kívánt németek által lakott vidékekre szervezték. Így az a helyzet állt elő, hogy magát a földreformot addig nem lehetett ténylegesen végrehajtani, míg ki nem telepítették az ott lakó németeket. Ez a magyarázata annak, hogy valóságos összefüggés mutatható ki a csoportos telepítések és a Vertreibung között.²⁹ Miként a Vertreibung a kitelepítést, a csoportos telepítést a történetek fényében hitelesebben fejezi ki az összetelepítés vagy rátelepítés.

A magyar kormány kitelepítési akciója nem csupán buzgónak, hanem önkéntesnek is értékelhető, hiszen a potsdami konferencia nem kötelezte nemzetünket a németek elűzésére. Véleményem szerint a székely menekültek sürgető helyzete, a Felvidékről elűzött magyarok érkezése és a telepesek belső migrációja nem csupán oka és kényszerítő ereje a történeteknek, hogy valóban rászorult tömegek számára új életteret teremtsenek és az

²⁷ Kovács Imrét idézte a Szabad Szó, 1945. 04. 10.

²⁸ [szerző nélkül] 1945b. 1.

²⁹ Füzes 1990. 15.

újrakezdés lehetőségét adják meg, hanem az előbbieket ürügyet is szolgáltathattak a német faluközösségek és a paraszti gazdálkodás megtörésére. A történeteken elmélkedőt az előbbi gondolatok megfogalmazására nem az önsajnát készíteti, hanem az az aggodalom, melyet Ordass Lajos is érzett, amikor „*a magyar nemzet öngyilkos lépésének*” nevezte a kitelepítések tervét, „*amelyet ha végrehajtanak, mi magunk fogyatkozunk meg számban és erőben*”.³⁰

Az országos migrációs folyamatok révén érkeztek Györkönybe is a tiszántúli, legfőképpen derecskei telepesek.³¹ Több forrásra kell támaszkodnunk, ha számokat szeretnénk említeni. Brunn szerint az „*első hullámban, 1945-ben 25, majd 1946-ban 185 család érkezett a Hajdú-Bihar megyei Derecskéről a faluba*.”³² Füzes szerint pedig „*már 1945-ben letelepedett 27 derecskei család*.”³³ „*1946 áprilisa végén engedélyezték, hogy Györkönyben, a német nemzetiségű és anyanyelvű lakosság birtokaira rátelepüljön 201 család. Hetven vasúti kocsin április 22-én érkeztek a nagydorogi vasútállomásra. Elbelyezésük másnap kezdődött*.”³⁴

Pusztán a belső migráció vagy a kitelepítés kronológiája alapján sejthetjük, milyen súlyos következményei lehettek a rátelepítésnek. Az első tragédia akkor történt, amikor 1945 őszén Györkönyt telepesek közelítették meg észak felől szakszerű rendvédelmi felügyelet nélkül. A földreformhoz kapcsolódó ígéretekkel útnak indított magyarok az ő bejövételüket elutasító németekkel találkoztak.³⁵ A telepeseknek csak második próbálkozásra sikerült bejutniuk a községbe.³⁶ A két település közös történetének egyik legszomorúbb emléke a fenti esemény, mert a falu határában 1945. november 7-én történeteknek halálos áldozata is volt. Az egyik felfegyverkezett györkönyi lakost, a 27 éves Pámer Ádámot lelőtte a megjelent rendőr.³⁷ Nem először és nem utoljára említhetjük tragédia okaként, hogy a közigazgatás magára hagyta a faluközösséget. A belső migrációs folyamatok országos vonatkozásában általánosan a szervezetlenség a legfájdalmasabb tapasztalat.³⁸

Az alábbiakban egy Györkönyből Baranyába elszármazott német asszony emlékeit közlöm. Az ő családja Hádinger, elődei a XVIII. századi újraalapítás éveiben érkeztek a faluba, nagyapja generációjáig hagyományosan mind földművesek (Bauer) voltak. Édesapja azonban már kőműves segédként próbált boldogulni, az emlékező testvérei is mesterséget tanultak. A sokgyermekes családfőt a válságokat megélt építőipar proletárjaként kiköltöztették, majd rövid időre Mucsi községbe internálták. Hádingeréket végül nem telepítették ki Németországba, visszaköltöztek házukba. Idézem a gyermekkori emlékeket:

„*A házunkba derecskeiek jöttek. Mindent ott kellett hagyni, ami egy parasztházban van, nagyon megrázó dolog volt. Minket egy másik házhoz telepítettek. Nem volt mit enni, nem egyszer éheztem gyerekkoromban. Édesanyám mondta a hivatalban, hogy a tehenünket is ott kellett hagyni a telepesnek, nem tudtunk fejni. Mehettünk hát vissza minden nap a saját tehenünkhez. A mi telepesaink mentek először Györkönyből. Talán belefáradtak abba, hogy édesanyám mindig ment igényelni fél liter tejet.*”³⁹

³⁰ Seewann 2013. 90.

³¹ Brunn 2012. 89–90.

³² Uo.

³³ Füzes 1986. 751.

³⁴ Füzes 1990. 31.

³⁵ Brunn 2012. 89–90.

³⁶ Füzes 1990. 28.

³⁷ Györkönyi polgári halotti anyakönyvi másodpéldány, 1945/44. sz. bejegyzés.

³⁸ Ordas 1992. 46.

³⁹ H. Zs. közlése, 2016.

Hogyan emlékeznek a derecskei szemtanúk? Az alábbiakban a már idézett bihari származású asszony idézi fel az eseményeket.

„Húsvét volt akkor, áprilisban történt. Ki volt tűzve az időpont, a vonat be volt állítva. Húsvét másnapján el is indultunk Derecskéről. Amikor aztán ideértünk Nagydorogra, három napig ott álltunk családok, gyerekekkel. Napokig senki nem szólt semmit, hogy mi lesz velünk. Vízért be kellett jönni a faluba, nem volt élelmünk sem. Végül megbeszéltük, hogy megnézzük már ezt a falut, hogy bova is megyünk, vagy megyünk-e egyáltalán. Mikor beértünk, csendes esős idő volt, nagy sárba, vízbe mentünk befelé. Nádfedeles parasztházakat láttunk, állatokat, a kapuk nyitva voltak, kocsik jöttek-mentek megrakva, de hát mi fel se fogtuk azt... Azokat a svábokat éppen akkor vitték el kéfele, amikor mentünk hozzájuk. En ezt a napot halálomig nem felejttem el! Ott állt kinn a kocsí a ruhájukkal, holmijukkal, és fogták a kaput, oszlopot, sirtak, könyörögtek... És én annyira megijedtem, hogy mondtam, nem tudok itt maradni. Nem erről volt szó Derecskén. Arról volt szó, hogy üres faluba jövünk, nem egy telt faluba! Nagyon jól emlékszem, már 17 éves voltam. Így kerültünk mi ide Györkönybe '46 áprilisában.”⁴⁰

Miként írta meg a sajtó az eseményeket? Igen kevés kivétellel a telepések „mellé” álltak az újságírók: természetesen nem kiállásról, valódi támogatásról van szó, hanem a németek és magyarok közötti feszültség állandósításáról. Jogosan fogalmazták meg az egykori cseledek rendezetlen szociális helyzetét, a németeken elkövetett igazságtalanságról azonban hallgattak.

„Különösen borzalmas állapotok uralkodnak a hitlerista Basch »vezér« egykori birodalmában: Bonyhádon, Tolna és Baranya falvaiban. Szulok, Györköny, Büssü magyarjai sokat tudnának mesélni.”⁴¹

A Baschra való utalás a Magyarországot hazájának tekintő németek számára is fájdalmas emlékeket idézi, és hatásvadász módon a Volksbund-nagygyűlés földrajzi közelségére céloz.

„A legtöbb sváb faluban úgy élnek a telepések, mint a tenger szerencsétlen utasai, akiket semmi nélkül vetett idegen partokra, ellenséges emberek közé a sorsuk. Két éve vándor már Györkönyben is elkeseredett harcát a Vas megyéből és Derecskéről idetelepült 300 család. De eddig eredménytelen maradt minden erőfeszítésük, hogy gyökeret verjenek a termékeny magyar földben. [...] többen már feladták az egyenlőtlen harcot s visszatértek a falujukba, a szívósabbak pedig éhesen és rongyosan várják sorsuk jobbrafordulását.”⁴²

A telepések valóban „a tenger szerencsétlen utasai” lettek, akik azonban a végrehajtás bárkájából estek ki, és akik az ígéreteket megfogalmazó pártok gondviselését nélkülözték. Egy újságíró szinte szabadkozással kezdte cikkét:

„[...] sokan azt hiszik, hogy a telepések agyonnépszerűsített ügyét országunk közigazgatása teljes erővel segíti. Pedig a valóság más. [...] Koplalnak a telepések a falu határában. Már több mint egy hónapja eljöttek [...] Bihar megyéből.”⁴³

Megállapítható, hogy sajnos az álnaiv riportszerűség is jellemzi a korabeli sajtót, hiszen valóban éhezhettek a telepések, de nem a németek miatt. Ugyanakkor érthető, hogy a kor krónikásai nem a rendszer hibáit tárták fel. A végrehajtás felelőtlen döntései nem csak a németek, hanem a magyarok számára is nyomorúságot hoztak, mert a halogatott, végre

⁴⁰ Sz. I. közlése, 2016.

⁴¹ Csatár 1945. 3.

⁴² Pusztai 1947. 4.

⁴³ [szerző nélkül] 1945d. Szabad Nép, 1945. 11. 23. 2.

rendeletben kihirdetett általános földreform heves igyekezetében lehetetlenül rövid időn belül akartak történelmi igazságot tenni. Egy györkönyi emlékezés szerint volt telepes, aki nem pusztán büntudatot érzett a helyzet miatt, hanem saját sorsában is csapást vélt felfedezni.

„Itt szemben fiatal telepesek laktak. Az asszony állapotos volt. Itt szült, és a kisgyerek meghalt. Azt mondta az asszony: »Ez isten büntetése, mert becsaptak minket!« Később elmentek innen.”⁴⁴

A gyászoló és a háborús romokban lévő országot nehezebb egymás ellenségeivé tett emberekkel újjáépíteni.⁴⁵ Nem lehet mentséggént értelmezni Komanovics progresszív, de felelősséget hárító megállapítását, amelyben a koalíciós viszonyokra, kényszerűségekből lett kompromisszumokra, a telepítések európai gyakorlatára hivatkozik.⁴⁶ 1993-ban Tóth már az igazságot írhatta meg: a problémákat az ellenőrizetlenség, felkészületlenség és türelmetlenség idézte elő.⁴⁷ A szinte anarchisztikus káosz mindkét fél számára méltatlan következményeit egy györkönyi német asszony kisgyermekként a következőképpen élte át:

„Tudni kell a derecskei telepesekről, hogy azokban az időkben rengetegen voltak Györkönyben. Ők mondták, hogy még Derecskén azt állították, a Dunántúlon üresek a házak, és már éberek a jószágok, úgy induljanak útra. Mese volt, félrevezették őket, mert amikor ideérkeztek, szembesültek vele, hogy még tart a kitelepítés, nem volt üres a falu! A svábok elszállítása csak később volt. A nagyszülői házba is, ahol felnőttem, telepes költözött be. Ő egy idő után megüzente nekünk (mert bujdosunk), hogy ő elmegy a házból, és nem zárja be, nehogy úgy tűnjön, mi vagy a nagyszülők betörtünk oda. Menjünk vissza, üzenték, elmennek, mert ők nem így képzeltek ezt az egészet. Nagybátyám megnézte a házat, ami valóban nyitva volt, de már minden valamire való dolgot kipakoltak belőle. Nem tudjuk, kik tették. Nagyszüleim fogták a kis megtakarított pénzüket, és visszavették tőle a házat. A telepes pedig visszament Derecskére azokkal együtt, akik csak meghúzódni tudtak valahol, mert ők sem erre számítottak. Nem sokan maradtak, nem érezték Györkönyt szülőfalujuknak.”⁴⁸

A csoportos telepítés más természetű problémáját Füzes elemezte. Feltárta a magyar telepesek és német gazdák közötti nyilvánvaló különbségeket, melyek a gazdálkodói életmódban, szemléletben és hagyományokban mutatkoztak meg.⁴⁹ A németiség(e) iránt leginkább elfogult kutató sem állíthatja, hogy a német „Bauer” bárkinél méltóbb művelője lehet a magyar földnek. A földdel rendelkező német parasztgazda és a földnélküli magyar szegényparaszt közötti lényegi különbséget a gazdálkodói önállóság kérdésében tudjuk igazságosan megragadni amellet, hogy nyíltan szembenézünk annak emlékével is, hogy több telepes felelőtlenül kezdte meg új életét a Dunántúlon, illetve a viszonylagos györkönyi jólétben eltöltött rövid időt követően visszatért Hajdú-Bihar megyébe.⁵⁰ Később a beszolgáltatási kényszer természetesen a termelői múlttal nem rendelkező telepeseket sem kímélte.⁵¹ Keserűséggel, de megértéssel emlékezett vissza egy német nemzetiségű szemtanú:

⁴⁴ P. Á. közlése, 2016.

⁴⁵ Tóth 2006. 12.

⁴⁶ Komanovics 1978. 561.

⁴⁷ Tóth 1993. 84.

⁴⁸ Sz. R. közlése, 2016.

⁴⁹ Füzes 1990. 65.

⁵⁰ Tóth 2006. 9.

⁵¹ Földeáki 1973.

„A telepesek nem gondoltak arra, hogy ugyanúgy keményen kell dolgozni Györkönyben, mint amikor cselédek voltak az uraságnál. A valamikori birtoknál az intéző megmondta nekik az aznapi munkát. Ők is reggeltől estig dolgoztak, de a paraszti munkát érteni is kell. Szomorú egy helyzet volt.”⁵²

Arról is van emlékün, hogy a kezdetekben miként sikerült embernek maradni. Voltak telepesek, akik érdemben tudtak segíteni – például étel elkészítésével és eljuttatásával – a kitelepítés által sújtott családoknak.⁵³ A németek és magyarok kényszerű találkozásáról pedig az alábbiak is megjelentek 1947-ben: „a telepítési politika nem volt tekintettel arra, hogy azonos jellegű életmódjukhoz viszonyítva ne kelljen számukra vadidegen helyzettel megbarátkozniuk. [...] A telepítés több, kevesebb sikertelenségének itt és az esztelen rátelepítés politikájában kell keresni a kulcsát. [...] ennek a rátelepítésnek kínos következményei vannak. Az új tulajdonos együtt lakik a régivel állandó gyűlölködésben, ellenségeskedésben.”⁵⁴

Brunn falumonográfiájának ide vonatkozó fejezetét az összetelepítés tragikus következményeivel fejezi be.⁵⁵ Tudjuk, hogy gyakoriak voltak az egymást ért szidalmazások, bántalmazások és verekedések. 1949. december 7-én gyilkosság történt a faluban. Az anyai részéről német származású Sándi Istvánt egy kocsmai konfliktust követően szíven szúrták. A györkönyi polgári halotti anyakönyvben is gyilkosságot írtak halálokként.⁵⁶

Megbékélés

Györkönyben a helyi németek, a tiszántúli magyarok és a lakosságcseré révén Felvidékről érkezett magyarok együtt találkoztak az új faluközösség életét mérgező súlyos problémákkal: idegenkedés, neheztelés egymásra, harag és bosszúvágy, valamint a közös faluban való gazdálkodást megnehezítő egyéb akadályok. Nem feltételezhető eredendő gyűlölködés magyarok és németek között, az egymás iránti harag és neheztelés felelőse és okozója az akkori magyar közigazgatás, értelmiség és újságírás: a megbékéléshez vezető utat is nélkülük kellett megkeresni és végigjárni. Mik nehezítették ezt a hosszú utat? Először is az elemi, feltétel nélküli ellenszenv. A fiatalabb korosztály is követte kezdetben a felnőttek példáját: tudjuk például, hogy a telepesek „sváboztak”, a derecskeiek csúfneve pedig a „csángó” volt.⁵⁷ Mégis kiderült idővel, hogy az ifjúság „felelőtlensége”, „bolondsága” és „szófogadatlansága” segít majd a képtelen helyzeten úrrá lenni. Az ifjak kíváncsisága, egymás iránti vonzalma győzelmet aratott a származás miatti elutasítás felett, és hamarosan elérkezett a vegyes házasságkötések időszaka.⁵⁸ Jóllehet a későbbi nagyüzemi mezőgazdálkodás közös munkára is kényszerítette a németeket és a magyarokat, sajnos az egymásra való neheztelés a következő nemzedékek, a mai lakosok körében sem szűnt meg egészen. A Kádár-korszak riportere az alábbiakat tudósította derűsen:

„A nemzetiiségi ellentétek régen elűntek, a legények csak azt nézik, milyen csinos a lány, nem azt, milyen altatódalt dúdoltak neki annak idején. A bibariak picit megtanultak németül, a német újképek alaposan megtanultak magyarul.”⁵⁹

⁵² Sz. R. közlése, 2016.

⁵³ Brunn 2012. 91–92.

⁵⁴ Sz. B. 1947.

⁵⁵ Brunn 2012. 100.

⁵⁶ Györkönyi polgári halotti anyakönyvi másodpéldány 1949/40. sz. bejegyzés.

⁵⁷ Brunn 2012. 100.

⁵⁸ Brunn 2010. 455.

⁵⁹ Földeáki 1973. 12.

Szépített a valóságon a riporter, részben mégis elismerhető az igaza: a múltó idő pozitív irányú változást hozott. Az idősebb őslakosok néha még ezután is helyi sváb nyelven folytatták a magyar szóval megkezdett utcai beszélgetést, ha derecskeiek mentek el a közelükben. A györkönyiek talán nem gondolták volna a magyarokról, hogy képesek megtanulni a szőlőművelést. A derecskeiek pedig talán bezárkózott, komor, munkamániás, mulatásra és a lazításra képtelen népnek hitték a györkönyi németiséget. Sokan beláthatták azóta, hogy tévedtek. Talán más, Derecskéről elszármazott szemtanú és utód is hasonlóképpen összegzi a Tolna megyei új életet:

„Idővel meg is voltunk szépen, nem volt az a gyűlölködés, mert csak maradtak a faluban svábok, például akik elbujtattak. Aztán a fiatalok kezdtek összejönni. Úgy összeismerkedtünk, hogy sváb lányok is feltékenyek lettek a magyar lányokra! Táncoltunk a német legényekkel, hát így kezdődött később a vegyes házasság. Aztán helyre vergődtünk, már nem panaszkodtam, mert úgy éreztem, hogy itthon vagyok. Nekem nem volt újság a parasztmunka, sokat dolgoztam a sváb asszonyokkal Györkönyben. Mindenhez jutottunk, csak meg kellett érte dolgozni.”⁶⁰

Arra a kérdésemre pedig, hogy haragszik-e a derecskeiekre, a sokgyermekes szegény családból származó német asszony így felelt:

„Nem! Hát micsoda hívő lennék, ha én haragot bordanék magamban?! Ez már mind a múlté. Megtörtént, hála Istennek túl vagyunk rajta. Nem úgy élünk ma.”⁶¹

⁶⁰ Sz. I. közlése, 2016.

⁶¹ H. Zs. közlése, 2016.

Márk Hádinger-Hidasi

Bihar Story from Transdanubia

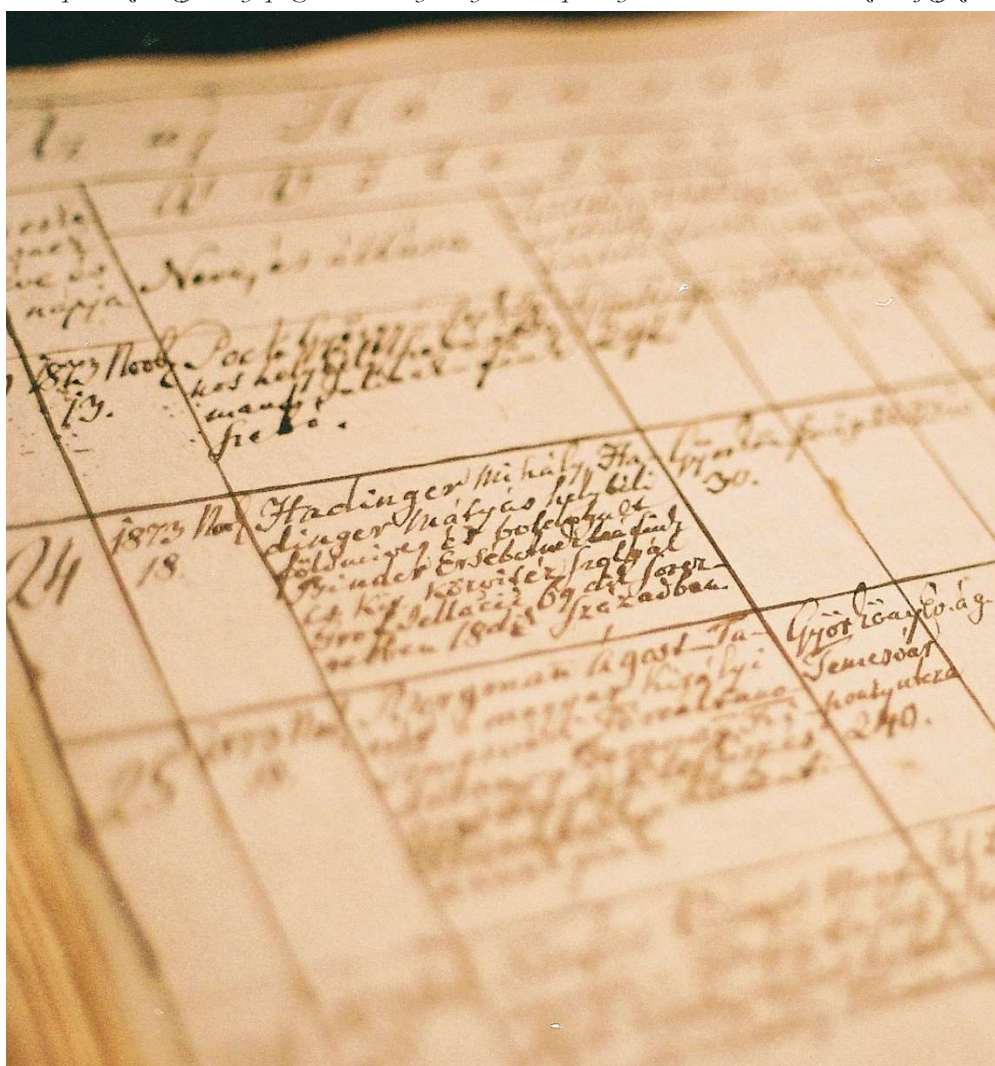
A joint episode of a town in Hajdú-Bihar County and a village in Tolna county was written in Hungarian history of the 20th century. The politicians of the post-war coalition period began to write the story, the completion of which was very much urged by the expectations of the masses, the irresponsible promise of a carefree new life, a feverish campaign, and perhaps a compulsion resulting from being a war loser. In the history of Derecske and Györköny, the common chapter was forced by internal migration processes that started in 1945 resulting from the land reform and the relocation of the Hungarian Germans in close connection with it.

I have tried to explore the events so that we could remember, together with the people of the Tiszántúl Region, to what had happened. In quest of finding the truth, I have called not only the press articles of the time and literature for help, but also the memories of those who directly lived through the events. The bitter consequences of the political decisions of that time were shared by settled Hungarians and indigenous Germans.

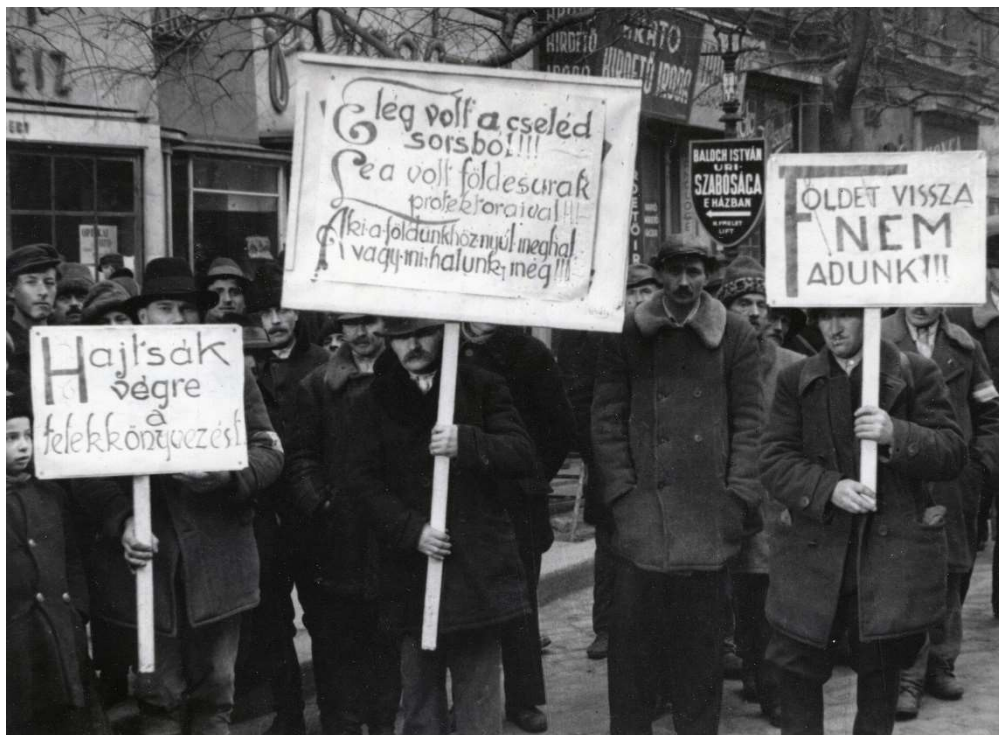
Melléklet

Zsolt	A halott neve	A halott születési helye	A z. elhalt				A halott anyja	A halott apja
			halott és anyja születési helye	halott és anyja születési helye	halott és anyja születési helye	halott és anyja születési helye		
10	1845 1845 1845	1845 1845 1845						
11	1845 1845 1845	1845 1845 1845	Pámer Ádám polgári anyja	1845 1845 1845	Pámer Ádám polgári anyja	1845 1845 1845		

1. kép. Részlet a györkönyi polgári halotti anyakönyvi másodpéldányból: Pámer Ádám halálzási bejegyzése.

2. kép. Részlet a györkönyi evangélikus anyakönyvből. Hádinger Mihály, a szerző egyenes ági felmenői között az utolsó földműves családfő házasságkötése. Az ő fia Hádinger György közműves. A szerző felvétele.

3. kép. Bauer Sándor földosztásért felvonulókat ábrázoló felvétele, 1946. (Forrás: Fortepan.)

4. kép. Bauer Sándor németek kitélepítését ábrázoló felvétele, 1946. (Forrás: Fortepan.)

5. kép. Műút Györköny és Nagydorog között. A helyiek Kövesútnak hívják. A szomszéd község vasútállomásáról érkező derecskei telepések ezen az úton érkeztek a faluba. A kitelepített németeket ugyanezen az úton kísérték át a szerelvényekhez. Lázár Ervin Keszérfű c. novellája is utal erre az útra. A szerző felvétele.

Források

Anyakönyvek

Györkönyi polgári anyakönyvi másodpéldányok. Online: familysearch.com

Oral History

B. Zs. közlése, 2016.

H. Zs. közlése, 2016.

P. Á. közlése, 2016.

P. É. közlése, 2016.

Sz. I. közlése, 2016.

Sz. R. közlése, 2016.

Sajtóforrások

- [szerző nélkül] 1945a. „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen”. Szabad Szó, 47. évf. (1945), 12. sz., 1945. április 10.
- [szerző nélkül] 1945b. Sváb hazaárulók. Szabad Nép, 3. évf. (1945), 20. sz., 1945. április 18. 1.
Fegyverrel, fokossal, fejszével harcol a svábság a magyar telepések ellen. Szabad Nép, 3. évf. (1945), 188. sz., 1945. november 11.
- [szerző nélkül] 1945d. „...mind igaz fasiszta ember”. Szabad Nép, 3. évf. (1945), 198. sz., 1945. november 23. 2.
- Csatár 1945. Csatár Imre: Gyökeres megoldást követelünk a sváb-kérdésben. Szabad Nép, 3. évf. (1945), 197. sz., 1945. november 22. 3.
- [szerző nélkül] 1946. „A svábság kitelepítésével a demokrácia erősödik”. Szabad Nép, 4. évf. (1946), 20. sz., 1946. január 24. 3.
„A telepítés körüli bajokat a német lakosság kitelepítésének felfüggesztése okozta”. Új Dunántúl, 4. évf. (1947), 21. sz., 1947. január 26.

- Hogyan harcoljunk a svábok ellen? Szabad Szó, 49. évf. (1947), 134. sz., 1947. június 15.
- K. Balog János: Múltunkból. Tolna Megyei Népújság, 36. évf. (1986), 198. sz., 1986. augusztus 23.
- Földeáki 1973. Földeáki Béla: A zárszámadás: közügy. Szabad Föld, 29. évf. (1973), 7. sz., 1973. február 18. 12–13.
- Gerő János: Vallomás a szülőföldről. Népszava, 101. évf. (1973), 301. sz., 1973. december 24. 19.
- Gerő 1980. Gerő János: Legendás napok. Népszava, 108. évf. (1980), 63. sz., 1980. március 15. 6–7.
- Horváth 1955. Horváth József: A derecskei szegényparasztok helyzete. Szabad Nép, 13. évf. (1955), 23. sz., 1955. január 24. 2.
- Mayer 2015. Mayer István: A magyarországi németek elhurcolásáról és kitelepítéséről. <http://www.centrum.hu/hu/2018/01/a-magyarorszag-i-nemetek-elhurcolas-arol-es-kitelepites-arol-2/> (Utolsó letöltés: 2018. december 1.)
- Pusztai 1947. Pusztai György: Hallatlan pazarlás és feketézés a Földalap gabonájával Györköny községben. Szabad Föld, 3. évf. (1947), 45. sz., 1947. november 9. 4.
- Szakáll 1946. Szakáll Pál: A parasztság helyzete 1848 után. Szabad Föld, 2. évf. (1946), 25. sz., 1946. június 23. 5.
- Sz. B. 1947. Telepesek harca a földért és az életért. Szabad Szó, 49. évf. (1947), 134. sz., 1947. június 15.
- Vargha 1969. Vargha Károly: Hazai németiségünk. Dunántúli Napló, 26. évf. (1969), 95. sz., 1969. április 27. 6.

Szakirodalom

- Brunn 2010. Brunn János: Fejezetek Györköny történetéből (1945–1985). In: Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, egészségügy-, egyház- és kultúrtörténet. Szerk.: Dobos Gyula. Szekszárd, (2010). (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 13.) 343–479.
- Brunn 2012. Brunn János: Györköny. Egy falu a történelem sodrában. Györköny, 2012.
- Füzes 1986. Füzes Miklós: A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Dél-Kelet Dunántúlon 1941 és 1949 között. In: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1985–1986. Szerk.: Szita László. Pécs, (1986). 715–772.

- Füzes 1990. Füzes Miklós: Forgósztél. Be- és kitelepítések Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között. Tanulmány és interjúkötet. Pécs, 1990.
- Gunst Péter: A paraszti életforma a XX. század első felében. In: Agrártörténeti Szemle, 27. (1985) 3–4. sz. 491–565.
- Komanovics 1978. Komanovics József: A hazai németiség helyzetét szabályozó rendelkezések és ezek végrehajtása a felszabadulást követő években (1945–1950). In: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1978. Szerk.: Szita László. Pécs, (1979). 559–568.
- Kovács 1970. Kovács Béla: Agrárforradalom Hajdú és Bihar megyében. In: Alföld, 21. (1970) 3. sz. 43–54.
- Ordas 1992. Ordas Iván: Györköny – egy újságíró szemével. Györköny, 1992.
- Seewann 2013. Gerhard Seewann: A magyarországi németek történetének vázlatos áttekintése. Hítel, 26. (2013) 8. sz. 84–92.
- Somlyai 1965. M. Somlyai Magda: Iratok a földreformról. In: Földreform 1945. Tanulmány és dokumentumgyűjtemény. Szerk.: Jenei Károly, Szabó Ferenc, Hársfalvi Péter. Bp., 1965. 155–524.
- Szenyéri Zoltán: A Tolna megyei németek sorsa a betelepítéskéntől napjainkig. In: Földrajzi értesítő, 47. (1998) 2. sz. 261–277.
- Szita 1996. Szita László: A lutheránus németiség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In: Tanulmányok. Telepítés-, település-, családtörténet, megtorlás '57-ben, egészségügy, források. Szerk.: Dobos Gyula. Szekszárd, (1996). (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 5.) 5–163.
- Tóth 1993. Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993.
- Tóth 2006. Tóth Ágnes: A svábok kiűzése, internálása, 1945. In: História, 28. (2006) 4. sz. 8–12.